

historii výzkumu, základní data (vyprávění, organizované úryvky z interview atd.), formulaci závěrů a popis jejich širšího významu. Postrádám pouze odkazy na výsledky jiných, na obdobné téma orientovaných empirických výzkumů.

V daném výzkumném projektu byla zkombinována kvantitativní a kvalitativní metoda. Kvalitativní přístup umožnil hlouběji proniknout do podstaty zkušeností členů rodin s dřívějším režimem i transformací, vidět události z perspektivy aktéra, v jeho životním kontextu, získat a prezentovat data, „jejichž povaha by se počítačovým zpracováním kvalitativně změnila a ztratila svou specifikou“. Zdá se, že se řešitelům podařilo „zaměřit a srovnávat příběhy rodin s kvantitativními výsledky, zjišťovanými za celý soubor tak, aby lépe pochopili výsledky zjištěné při zpracování celého souboru“, ve shodě s vytýčeným instrumentálním cílem výzkumu (s. 26-27).

V závěru knihy zdůrazňují autoři různost, jedinečnost rodin, osudů jejich členů, i reakci na dotazy badatelů. Všimají si, že ve vzpomínkách respondentů má komunistická éra jak „temnou“, tak světlou stránku („zhmotnělou“ především v systému sociálních jistot). Nový režim jim přináší rovněž vrchovatě dobrého i špatného. Nabízí možnost cestovat, dostatek zboží, výběr služeb, ovšem nezřídka na ně nemají. Nabízí svobodu, ale ta je nezřídka

zneužívána. Dal vzniknout vrstvě majetnějších či bohatých, nezřídka je však podezírájí z nelegálního, nemorálního nabytí majetku.

Jací jsou tedy Češi, ptají se autoři? Odpověď je pro ně jasná: Preferují ekonomické zájmy před svobodou, formulují nerealistická očekávání – „*chtějí všechno, ale všechno mít nemohou*“ (s. 131), rádi by skloubili výhody obou režimů, snadno svalují vinu na druhé, pokud jsou úspěšní, svůj vzestup bagatelizují... Jsme opravdu tací? Zřejmě bychom rádi připustili jistou „zaujatost“ výzkumníků-cizinců a raději se podívali na laskavější odraz v zrcadle, které Čechům nastavil Jiří Večerník v předmluvě recenzované knihy: Lidé „*nejsou (...) ani naivkové, kteří od reform očekávali pečenné holuby do úst, ale většinou ani puritánští dřiči, kteří dychtivě přivítali tržní ekonomiku jako příležitost k uplatnění své ladem ležící energie (...) zkušenosti z jiných zemí či přinejmenším obyčejný selský rozum jim nedovoluje propadnout nadměrným očekáváním. (...) Nepotvrzuje se hypotéza o nadměrných paternalistických očekáváních – lidé dobře vědí, že odpovědnost za vlastní osudy a životní úroveň mají v rukou hlavně oni sami...*“ (s. 8-9). Tak či onak nás čtení příběhů deseti rodin určitě „*povede k zamyšlení o našem vlastním osudu*“ (tamtéž).

Dana Sýkorová

Andrzej Kaleta: Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy, dział I, Społeczność wiejska

Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1998, 141 s.

Nespornou předností polské rurální sociologie je její kontinuální vývoj. Polský venkov se potýká s mnoha problémy, které jsou i nám důvěrně známe – vysokou mírou nezaměstnanosti, nízkou produktivitou práce v zemědělství, ekonomickými obtížemi plynoucími z vysokých cen vstupů a nízkých výkupních cen zemědělských produktů, zadlužeností, obtížemi při rozšiřování tržního prostoru, chybějící nebo málo rozvinutou infrastrukturou venkovských oblastí, migrací z venkova do měst, postupným zhoršováním životního pro-

středí, devastací kulturního a architektonického dědictví, růstem zločinnosti a dalšími.

Téma *obnovy vesnice* je v Polsku velmi aktuální. Předkládaná kniha představuje přínos polských sociologů po stránce teoretické, metodologické i praktického využití vědeckých poznatků. Zkoumaným objektem se stala vesnice Lučim (historický název Luczmin nebo Lutschmin), která má okolo 600 obyvatel a nachází se na okraji historických Kujaw, asi 23 km severovýchodně od Bytoště.

Teoretický rámec bádání je založen na podrobné znalosti prací evropských i zámořských rurálních sociologů. Kaleta upozorňuje, že ve strategiích rozvoje venkovských společností dlouhou dobu téměř absolutně dominovalo paradigma „modernizace“. Tyto strategie jako by samozřejmě předpokládaly, že všechny

společnosti se postupně přetvoří ve společnosti průmyslové a mechanicky přenášely ekonomické a sociální vzorce městského chování do venkovské společnosti. Venkov je chápán jako *cosi*, co sice ještě není město, ale má otevřeny všechny možnosti časem se městem stát (Kaleta, Pevetz). Rakouský sociolog Pevetz tuto vizi popisuje ještě tvrději – „...z každé vesnice bude bezprostřední přístup k dálnici, každý potok bude mít betonové koryto, staré budovy budou zbořeny nebo modernizovány, geometrické rozčlenění terénu pomůže likvidovat neupravené fragmenty krajiny, zvýšit rentabilitu zemědělství, eliminovat přebytečné pracovní síly...“ (volná citace z knihy W. Pevetz: *Od modernizace venkova k místní identitě*, s. 124). Procesy modernizace se samozřejmě neomezují na materiální rámec života, zasahují i do oblasti kulturní a společenské, především postupným odumíráním lokálních a regionálních tradic.

Již ve třicátých letech 20. století varovali někteří rurální sociologové před úskálími „modernizace“ vesnice. Zcela zřetelně tyto obavy nalézáme u Antona Štefánka (1877-1964), jednoho ze zakladatelů slovenské sociologie. Jeho práce jsou v Polsku dobře známy, opakovaně překládány a komentovány. Štefánkův sklon k určité idealizaci a ideologizaci rolnické tradice je bližší polskému než českému vnímání rurální reality.

O dvacet let později se pouští Rakušan Ferdinand A. Westphalen do úvah o roli státu při ochraně venkova a zemědělství. Jako jeden z prvních evropských rurálních sociologů zdůrazňuje nutnost ochrany společenského a kulturního dědictví vesnice. V Polsku se obdobným tématům začínají věnovat zejména Władysław Grabski, Józef Chalasiński, Józef Burszta, Stefan Żeromski a další. Pro srovnání je dobře si uvědomit, že v téže době v českých a slovenských vesnicích začíná kolektivizace – období systematického ničení tradičních hodnot a československá rurální sociologie se na delší dobu zcela odmlčuje. Polská sociologie naopak postupem let dochází k tzv. „sociálnímu agrarismu“, který hledá způsoby udržení životaschopnosti vesnic v měnících se ekonomických podmínkách.

Nejednotnost, možná i nejasnost panuje v přesnějších definování pojmu „rolnická spo-

lečnost“. V pojetí industriálních společností je funkce sociální skupiny rolnictva většinou marginální. Pokud se objevují pokusy o definování „agrární“ nebo „rurální“ společnosti, pak akcentují specifika především kulturní. Známé koncepce Roberta Redfielda (*The Folk Society* 1947, *Peasant Society and Culture* 1956) charakterizují rolnickou společnost jako optimistickou, s pozitivním postojem k práci, přírodě, vesnickému společenství, otevřenou pokroku a inovacím. Jiní badatelé (např. Ch. Giordano) ji připisují znaky zcela opačné. Kaleta upozorňuje, že charakteristické chování rolnické společnosti nelze stěsnat obecnou formulací do jediného socio-kulturního typu. Každá společnost těchto typů zahrnuje celou řadu a jejich profilování úzce souvisí s historickým vývojem státu (národa). Dobrým příkladem je např. tradiční rolnická kultura v Irsku, která se vedle dominantního církevního vlivu utvářela pod vlivem vesnického alkoholismu, jako převládajícího znaku životního stylu mužů (N. Scheper-Hughes: *Saints, Scholars and Schizophrenics. Mental Illness in Rural Ireland*, Berkeley 1979). Podobných příkladů bychom mohli najít více i u nás nebo v zemích nám geograficky blízkých.

Kaleta, s použitím příkladu weberovského ideálního typu, charakterizuje venkovskou společnost jako:

- technologický celek, který využívá sluneční energii, vítr, vodu, rostliny, zvířata a lidi. V podstatě není nutné zavádět do ekosystému žádnou energii zvenčí, což dává možnost existence tzv. uzavřeného cyklu;
- ekonomickou kongruenci, která se vyznačuje souběžností logiky výroby a logiky spotřeby při akceptování fenoménu omezování oproti fenoménem konzumace;
- společnost s průhlednými hierarchickými strukturami, budovanými z relativně nevelkého počtu elementů a zdrojů. Zapojení do dělby práce je nízké.

Vědecká bádání se soustřeďují na hledání a vytváření takových pravidel fungování post-industriálních společností, které by kladly důraz hodnoty přírodní, kulturní a společenské a nepodřizovaly je hodnotám ekonomickým. Jedním z konceptů je prosazování pravidel, která preferují smysl života nad smyslem sys-

tému, hodnoty nehmotné nad hmotnými a omezování spotřeby nad jejím stálým růstem. Vesnice, navzdory všemu, čím v minulosti prošla, zůstává nejbližší tomu, co označujeme „oblastí lidského rozměru“.

Úvahy o rozvojových strategiích vesnických území společné Evropy jsou v této době velmi aktuální. Ačkoliv koncepce „polyprofesionality“ rurální populace byla opakovaně zpochybňována, zdá se, že ze základním cílem politiky státu vůči vesnici by mělo být vytvoření možností pro získávání obživy z dalších zdrojů, nejen ze zemědělské výroby. V podobném duchu se vyjadřují experti Evropské rady rozvoje vesnic a malých měst (Zpráva Evropské rady rozvoje vesnic a malých měst – ECOVAST – Strategie pro vesnice Evropy), kteří akcentují využívání lokálních zdrojů pro doplňování příjmů rolnických hospodářství. Zánik rolnických hospodářství a migrace rolnického obyvatelstva do měst jsou nebezpečné v tom smyslu, že se nejedná pouze o ekonomickou stránku pohybu obyvatelstva, ale o ztráty daleko větší – tvářnost osídlené venkovské krajiny.

Vesnice Lučim byla vybrána k prvnímu polskému programu revitalizace proto, že zde byl již před dvaceti lety zahájen zajímavý experiment, realizovaný skupinou výtvarných umělců z Toruně (Witold, Chmielewski, Smużny). Byl zaměřen na posilování kulturních tradic a identity obyvatel Lučimi. Základními předpoklady revitalizačního programu Lučimi byla jednak ochota místních obyvatel ke spolupráci, a jednak schopnost dosti různorodého kolektivu (ve smyslu profesním) sladit svou specializaci a své představy se zájmy a skutečnými možnostmi malé obce. Ke společné práci se zde sešli umělci, ekonomové, ekologové, sociologové, včetně studentů 5. ročníků a doktorandů, zpracovávajících své disertace. Podrobně byl popsán stav přírodního prostředí, vodních rezervoárů, lesů, obdělávaných pozemků a osídlení. Sociologickými metodami a technikami byla zkoumána lokální společnost, její socio-demografická struktura, životní podmínky, životní úroveň a životní styl, ovlivněné především vysokou nezaměstnaností (kolem 30 %). Ta byla vyvolána bankroty průmyslových podniků v Koronowu a Bydhošti. Určujícím znakem je převažující (téměř 90 %) podíl

obyvatel, hlásících se ke katolické víře. To do jisté míry určuje tradiční hodnotovou a kulturní orientaci obce. Zároveň je ale, zvláště u mladší generace, patrná snaha hledat nové možnosti jejího rozvoje.

Revitalizační program vycházel z předpokladu zachování soukromých rolnických hospodářství jako základu pro udržení společenského a kulturního prostředí vesnice, a to i za podmínky, že bude udržována zemědělská produkce na půdách horší kvality. Určitého vyrovnávání příjmů z ekonomicky nepříliš silných hospodářství by mělo být dosaženo diverzifikací příjmových zdrojů. Možností pro nezemědělskou činnost však není mnoho a ty, které existují, jsou limitovány chybějící nebo nedostatečnou infrastrukturou. Jisté naděje jsou vkládány do rozvoje telecottage (místních telekomunikačních center), které umožní přístup k informacím, trhům a službám i v odlehklých a málo zalidněných obcích. Po vyhodnocení empirických podkladů byla zvolena konstrukční osa revitalizačního programu, soustředěná do čtyř tematických bloků (ekologické zemědělství, agroturistika, zachování kulturní identity, telecottage).

Ekologická produkce potravin se řídí závaznými pravidly, která jsou povinná pro všechny výrobce, sdružené v International Federation of Organical Agricultural Movement. Národní a oblastní organizace si vypracovávají podle nich vlastní kritéria pro svou zemi. Rentabilita ekologického zemědělství je ovšem sporná a literatura neuvádí jednoznačné výsledky. Nicméně při dodržování vysoké jakosti produkce a udržení funkčnosti celého systému ekologické farmy (vyrovnaného vztahu rostlinné a živočišné výroby), může být za příznivých podmínek konkurenční alternativou pro konvenční zemědělství. Mimoekonomický přínos je však nesporný. Lučim je zvýhodněna svou zeměpisnou polohou, od průmyslových oblastí je oddělena největším polským lesem komplexem Tucholských borových lesů, takže je považována za jednu z oblastí s nejčistším vzduchem. Zvlněná krajina s jezery a lesy je zároveň turisticky velmi atraktivní.

V Lučimi zatím neexistovalo ani jedno ekologické hospodářství, ale zdá se, že v případě reálného odbytu produkce a možnosti získání přednostního úvěru by zájem zemědělců

vzrostl. Výzkumy potvrdily poměrně šetrné zacházení s půdou, dodržování karenčního období po postřicích, pozitivní přístup ke snižování koncentrace hospodářských zvířat a ochotu k omezení monokultur. Zároveň ale přetrvávala značná neinformovanost o možnostech širšího zavedení ekologického zemědělství a nedůvěra v jeho ekonomickou udržitelnost. Ta byla posilována obtížemi při nalézání tržního prostoru pro ekologické výrobky a vhodného systému distribuce. V Polsku je zatím poptávka po ekologických potravinách dost malá.

Agroturistika je pojmem novým, který se v posledních desetiletích objevuje v mnoha obměnách (turistika zelená, orientovaná na přírodu, měkká, ekologická, jednoduchá, vesnická, agrární, farmářská atd.). Jedná se vždy o typy alternativní turistiky, která je v co nejúžším sepětí s přírodou a krajinou a nevytváří v ní žádné umělé objekty (rekreační střediska, hotely, sportovní zařízení apod.). V Polsku je tento typ turistiky spojován především s nadějemi na zlepšení materiálních podmínek vesnické rodiny. Avšak turistické „otevření se“ vnějšímu světu je zároveň vnímáno jako určité nebezpečí, které spočívá v komercializaci lidového umění a ohrožení vesnické tradice, budované na uzavřenosti vůči vnějšku. Básnickými slovy Janiny Skalské řečeno: „...je jako oheň, při kterém se můžeš ohřát, avšak nekontrolován může spálit tvůj dům“. V Lučimi by agroturistika byla řešením pro několik desítek rodin. Zároveň je limitována některými fakty – zanedbaností většiny vesnických hospodářství, nepořádkem a prostorovým chaosem v uspořádání obce a nedostatky v infrastruktuře obce. Revitalizační program zahrnuje řadu postupných kroků: zavedení značení cest, turistických tras i významných míst, organizování kursů tradičních řemesel a ručních prací, vytipování vhodných hospodářství a přípravy kalendáře „lučimských svátků“ spojených s tradicí celého kraje.

Obnova kulturní identity je jednou z nejzajímavějších částí revitalizačního programu. Je výsledkem didaktické práce Fakulty výtvarného umění Univerzity Mikuláše Koperníka v Toruni, která začala již v roce 1976 opravami a úpravou opuštěného dřevěného domu v Lučimi. Lučimský dům se stal útočištěm a domo-

vem výtvarné skupiny 111. Skupina vytvořila velmi přesně specifikovaný jedenáctibodový program „společenského“ umění, přičemž přiznává, že největší potíže se objevily při používání kompromitovaného pojmu „společenský“ a překonávání bariér v myšlení, které se bezděčně vždy s tímto pojmem vynořovaly. Společenským uměním nazývají takové, které vytváří spojení mezi tvůrcem a adresátem. Autoři říkají: „...tvorba, činnost, pohyb, pozorování, očekávání, bádání, zkoumání výsledků, modifikace, rezignace, nové pokusy, zdokonalování, hroucení se a nové získávání víry – to všechno byly znaky toho, oč jsme se snažili v Lučimi“. Z každého činu a pokusu se rodil střípek dnešní kulturní tvárnosti Lučimi. Po dvaceti letech vzájemného setkávání autoři přiznávají, že nejenom vesničané nalézali a vytvářeli vlastní kulturní identitu, ale také tvůrci této zdánlivě naivní reanimace odumřelých kulturních tradic v mnohém nacházeli sami sebe a vytvářeli svůj svět – lepší, přátelštější, svůj vlastní.

Vytvoření telechaty se zdálo velice vhodnou součástí lučimského programu. Telechata je polský výraz pro anglický termín telecottage – tj. telekomunikační centrum. První telecottage vznikla v roce 1985 ve vesnici Herjedalens na severu Švédska. Její otevření mělo za cíl omezit proces migrace z málo zalidněných oblastí, snížit prostorovou izolaci, zvýšit informovanost a pomoci vytvořit nabídku práce na dálku. V Lučimi je plánováno vybavení telekomunikačního střediska systémem mobilních telefonů, telefaxem, elektronickou poštou, elektronickým spojením s bankami, počítačovým zařízením pro tisk místního časopisu, systémem příjmu satelitní televize a studiem pro elektronické konference. V první fázi jsou plánovány základní kurzy pro obsluhu veškerého vybavení. Dobré fungování telechaty může zvýšit vzdělanost mladých lidí, pomoci drobnému podnikání (zpřístupnění ekonomických informací, poradenství, stálý kontakt s bankami, finančními úřady atd.) i agroturistice (rezervace ubytování, jízdenek, služeb).

Nástin programu revitalizace polské vesnice na lučimském příkladu je pozoruhodný svou propracovaností a širší pohledu. Je v něm patrná teoretická vzdělanost tvůrců i důvěrná znalost venkovské problematiky. Při četbě